

Дослідження особливостей розвитку емпатії в літературно обдарованих старшокласників

Л. П. Журавльова, І. А. Гречуха

Житомирський державний університет ім. Івана Франка, м. Житомир, Україна
Corresponding author. E-mail: lpz2008@ukr.net

Paper received 09.09.18; Accepted for publication 13.09.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-175VI73-15>

Анотація. У статті описано особливості розвитку емпатії та її місце у структурі літературних здібностей старшокласників. Охарактеризовано ранній юнацький вік, як сприятливий період для розвитку емпатійності. Проаналізовано підходи вітчизняних вчених щодо дослідження структурних компонентів літературних здібностей. Описуються результати емпіричного дослідження особливостей розвитку емпатії (її форм, рівнів розвитку та об'єктів, що викликають емпатійне реагування) в пересічних молодих людей та старшокласників з ознаками літературної обдарованості.

Ключові слова: емпатія, емпатійність, літературні здібності, ранній юнацький вік.

Вступ. Дослідження літературної творчості школярів є однією з актуальних проблем психолого-педагогічної науки. Адже саме цей вид художньої творчості передбачає використання найбагатшого ресурсу, який є в людини – мови. Літературна творчість є засобом та результатом пізнання навколишнього світу, формою самовираження творчої особистості. А основне – це результат створення чогось нового, неповторного та креативного.

Вивчаючи індивідуально-психологічні особливості школярів, які займаються літературною творчістю, В. П. Ягункова робить висновки про те, що процес формування літературних здібностей є найбільш активним в підлітковому віці. Однак, вже в ранньому юнацькому віці (9-11 класи) всі ці компоненти розвитку здібностей набувають не тільки кількісного розвитку, а й якісного, а процес розвитку особистості в літературній творчості набуває особистісного значення.

У вітчизняній психології проблема розвитку здібностей розглядається через зв'язок із процесом соціалізації особистості (Л.С. Виготський) та у взаємозв'язку з проблемами розвитку особистості (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн).

Розвиток творчих здібностей вивчається у контексті досліджень розвитку вмінь та навичок, особистісних якостей (Н.С. Лейтес, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов), виявлення особливостей побудови стратегій діяльності (К.О. Абульханова-Славська, В.О. Моляко, Т.М. Титаренко) та творчої спрямованості особистості (Л.І. Божович, О.М. Леонтьєв).

Процес розвитку літературних здібностей має зв'язок із низкою психічних явищ: поетичним сприйняттям дійсності, образною пам'яттю, спостережливістю, образним мисленням, творчою уявою, точною і наповненою художніми образами [1; 7; 10; 11].

В структурі розвитку здібностей особистості емпатія вивчається в рамках діяльного та особистісного підходу, де емпатійність зводиться до відображення, проникнення, пізнання, прогнозування, переживання внутрішнього світу іншої людини та співчуття їй (Б.Г. Ананьєв, К.Р. Роджерс, О.П. Саннікова, М.В. Савчин та інші). Основними психологічними механізмами при цьому є емоційне зараження, ідентифікація, проекція, децентрація та рефлексія (М.М. Авдєєва, Т.П. Гаврилова, Л.П. Журавльова, В. Мак-Дугал,

Г.Олпорт). Проте, проблема розвитку емпатії в структурі літературних здібностей – найменш досліджена в психології літературної творчості.

Короткий аналіз публікацій за темою. Розвиток дитячої літературної обдарованості тісно пов'язаний із розвитком здібностей. Адже, як зазначає Г.С. Костюк [6], «обдарованість – це здібність до розвитку здібностей людини» [6, с. 341]. Звідси, літературна обдарованість – це здібність розвивати літературні здібності. На основі проведеного теоретичного аналізу [2] *літературні здібності* розглядаємо як особливе поєднання психічних властивостей особистості, які дозволяють досягти вагомих результатів в літературній творчості та позначаються на особистісному розвитку. Таким чином, вивчення структурних компонентів літературних здібностей дозволить визначити чинники впливу для їх успішного розвитку.

К.К. Платонов [8] в структурі літературних здібностей виділяє так звані спеціальні здібності, або підструктури: поетичне сприйняття предметів і явищ дійсності, спостережливість, гарна пам'ять, творча уява та мислення, емоційність, великий словниковий запас та відчуття мови. Особливу увагу автор приділяє поетичним здібностям, де до вище названих компонентів додаються почуття ритму та рими.

Вагомий внесок в дослідження літературної творчості зробив В.О. Моляко [7]. Так, психолог звертає увагу на широкий діапазон цього виду діяльності, який включає в себе багато жанрів та їх підвидів: проза, драматургія, поезія, есеїстика, публіцистика, мемуарна література, листи. Таке жанрове розмаїття дозволяє вченому припускати про існування характерних відмінностей в творчій поведінці письменників, поетів та драматургів, кожен з яких можна розглядати як окремий вид діяльності. Після емпіричного аналізу вище названих відмінностей вчений виділив здібності, якими володіють всі літератори, зокрема, здібність до використання слова як головного інструмента в літературній творчості. Це особливе володіння словом, відчуття слова, різноманіття у використанні слів, здатність до втілення різних композицій, створення різних словесних конструкцій, що і є головними складовими, ядром літературного таланту.

Окрім того, вчений виділяє такі специфічні характеристики особистості, що дозволяють їй досягнути успіху в літературній творчості: особлива спостереж-

ливість, творча уява, уміння відображати інших людей, події, картини природи тощо засобами мови. Психолог також відмічає їх особливу чутливість, емоційну вразливість та, навіть, сентиментальність. Таке вміння побачити, звернути увагу на деталі та малопомітні нюанси є фундаментом літературного процесу при написанні художнього твору. Цьому сприяє і особлива емоційна організація літературно обдарованих особистостей. Так, в них добре розвинені естетичні почуття, вони здатні тонко відчувати людей. Важливу роль відіграють і вольові якості, фізична витривалість, терпіння та наполегливість, оскільки творча праця письменників вимагає багато часу та зусиль. В роботі письменника важливим є і загальна особистісна спрямованість, її ідеали, філософія, адже це, як зазначає психолог, «визначає не тільки основні ідеї, позиції автора, але і сприяє виробленню ставлення до дійсності, до подій...» [7, с. 82].

Дослідженням проблеми психології літературної творчості займаються й літературознавці, зокрема, П.В. Білоус [1]. В своїй науковій роботі він говорить про літературну обдарованість та означає найхарактерніші риси творчих здібностей особистості. До них належать спостережливість (особлива «зіркість» у баченні світу, «здатність побачити те, що не вкладається в рамки готового поняття»); розвинута уява (широке поле уявлених об'єктів та швидкоплинність збудження з наступним миттєвим включенням уяви в мислительний процес); «чіпка» пам'ять (можливість швидко й оперативно «видати» необхідний матеріал для твору); розвинута фантазія (творче моделювання та комбінування у свідомості раніше сприйнятих образів реальної дійсності); легкість та розкутість асоціацій (легке «зчеплення» між уявленими поняттями та образами); інтуїція («художня інтуїція», «шлях вирішення творчої проблеми»); гнучкість мислення (здатність відмовитися від літературного штаму, канону, готової форми й відшукати нове та оригінальне); дотепність (проявляється у можливості створенні нового, оригінального образу); ув'язувати нові відомості із попереднім досвідом (здатність «вчасно» реагувати на зміни в суспільстві та в свідомості людей, вибирати найсуттєвіше та «перекладати» на художню мову); відчуття мови і вільне володіння її багатствами.

Процес літературного розвитку школярів найбільш активним є в ранньому юнацькому віці. Учні середніх класів, в силу свого вікового розвитку та недостатньо розвиненої усної та писемної мови, не здатні зрозуміти ті художні образи, які намагається донести нам автор художнього твору. Відповідно й їх перші спроби у літературній творчості не є настільки досконалими. Багаторічне дослідження літературних здібностей старшокласників дозволило В.П. Ягунковій [11] виділити низку психічних властивостей, які пов'язані з особливостями сприймання дійсності, збереження їх в пам'яті, творчу їх переробку та створення художніх образів з наступним втілення цих образів в літературно-художню форму. Таким чином, основними складовими літературних здібностей, на думку психолога, є: поетичне сприйняття дійсності, емоційна вразливість, гарна образна та емоційна пам'ять, художня спостережливість, образне мислення та творча уява, точна і наповнена художніми образами мова. Однак, не всі ці

компоненти однаковою мірою розвинені в школярів, що і визначає рівень розвитку їх літературних здібностей та їх жанрові переваги.

За результатами аналізу психологічної літератури можемо відмітити, що структуру літературних здібностей складає індивідуальне поєднання таких психічних якостей особистості, як добре розвинена уява, пам'ять, мислення та мова. Однак, бракує систематизації та більш детального аналізу відображення цих структурних компонентів в системі розвитку літературної обдарованості.

Розвиток літературних здібностей до рівня літературної обдарованості можливий лише за умови добре розвинених окремих складових структури цих здібностей.

На основі здійсненого аналізу виділяємо такі компоненти в структурі літературних здібностей: 1) когнітивний (розвиток відповідних пізнавальних процесів: пам'яті, мислення, уяви); 2) мовленнєвий (розвиток мови та вміння нею користуватися під час написання художніх творів); 3) афективний (емоційна чутливість до сприймання навколишньої дійсності; сенситивність до сприймання естетичних об'єктів та переживати почуття естетичного задоволення; здатність до переживання різноманітної гами емоцій та почуттів, зокрема, екзистенційних – кохання, віри, надії, «мук» совісті, каяття тощо); 4) мотиваційний (висока внутрішня вмотивованість до літературної творчості); 5) конативний (прояв вольових якостей особистості: наполегливості, самостійності, фізичної витривалості); 6) світоглядний (активна життєва позиція; прагнення до саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації; творчий підхід у вирішенні поставлених завдань); 7) духовний (духовні цінності та переконання людини, її ідеали; формування та реалізація вищих потреб людини: пізнання себе, світу, сенсу життя; потреба у доброді, справедливості; почуття свободи, любові; особливі моменти переживання людиною стану «інсайту»).

Творчий процес митців слова відбувається на фоні їх емпатійних переживань. Емпатія – особливий прояв людської чутливості та є необхідною умовою літературної творчості. Вона супроводжує письменника на всіх етапах творчого процесу: починаючи із нагромадження чуттєвого та пізнавального досвіду, що веде до зародження творчого задуму, та його завершення шляхом створення нового літературного твору. Тому для реалізації вище названих компонентів літературних здібностей потрібен емпатійний фон.

Емпатія є одним із ключових понять в психології творчості. Ще Аристотель говорив про художню творчість як можливість читача (глядача) до співпереживання, співстраждання та співчуття. Вивченням особливостей створення та сприймання художнього образу через емпатійні процеси займалися Є.Я. Басін, В.Б. Блок, І.А. Герасимова, К.С. Станіславський, К. Юнг.

Згодом емпатія стає предметом вивчення не лише філософії та естетики, а й психології. У психологічній науці й досі відсутній єдиний погляд щодо змісту поняття емпатії. Психологи розглядають емпатію як психологічний стан, процес та як здібність людини. Відповідно, емпатія трактується як емоційний стан,

який виникає у суб'єкта при спогляданні переживань іншої людини (Т.І. Пашукова, Е. Stotland); афективний стан, що проявляється як співчуття, як здатність долучитися та розділити емоційний стан іншої людини (Т.П. Гаврилова, О.Д. Кайріс, Л.П. Стрелкова); інтелектуальний процес, як спосіб розуміння іншої людини (Р.Б. Карамуратова, L. Cottrel, R. Dymond); інтелектуальна реконструкція внутрішнього світу іншої людини (U. Bronfenbrenner, J. Harding, M. Gallwey); інтуїтивне пізнання емоційного стану іншої особистості (А.Г. Ковальов, Т. Шибутані); здібність передавати партнеру по спілкуванню своє розуміння його переживань (Д. Майерс, К. Роджерс, І.М. Юсупов); поєднання афективних, когнітивних та конативних компонентів (Л.Н. Джрнзян, Н.І. Сарджвеладзе); мотив альтруїстичної поведінки (М.М. Обозов, П.В. Симонов), цілісне ієрархічно структуроване утворення, що має свої рівні відображення переживань (Л.П. Журавльова).

В дослідженні ми розглядаємо емпатію, як «особливу форму психічного відображення суб'єктом (емпатуючим) об'єктивної реальності, що опосередкована внутрішнім світом суб'єкта (емпата)» [5, с.292]. Згідно психологічної концепції Л.П.Жуавльової, емпатія є цілісним ієрархічно структурованим утворенням та має відповідні рівні відображення переживань: неусвідомлений (фізіологічний), частково усвідомлений (психофізіологічний), усвідомлений (соціопсихологічний) і надсвідомий (духовний).

Відповідні рівні емпатійного реагування можуть проявлятися і в літературно обдарованих особистостях. На фізіологічному рівні суб'єкт емпатійного процесу заражається емоціями емпата, не усвідомлюючи їх. На психофізіологічному рівні суб'єкт емпатії переживає емоції, ідентичні емоціям емпата (співпереживання). Соціопсихологічний рівень передбачає трансформацію переживань Іншого у формі співчуття, співраді, заздрості чи злорадності. Найвищий, надсвідомий рівень – духовний, завдяки якому досягаються смислові, екзистенційні утворення емпата. Це відбувається у вигляді надвчування, вершинних переживань, трансперсонального спілкування, альтруїзму, самопожертви, садизму (за патології). Кожен із цих рівнів емпатійного переживання слугує для літератора джерелом до створення нового художнього образу. Проте лише на найвищому, духовному рівні емпатуючий здатний досягнути глибокі емоційні переживання емпата, його систему цінностей та життєвих орієнтирів та передати їх через художні засоби в своєму літературному творі.

Резюмуючи вище сказане, можемо стверджувати, що емпатія є не просто структурним елементом літературних здібностей, вона забезпечує реалізацію всіх компонентів в цій системі згідно форми її емпатійного реагування.

Мета статті. На основі теоретичного аналізу проблеми та вивчення емпіричних досліджень за мету дослідження поставлено вивчення особливостей розвитку емпатії та її місця в структурі літературних здібностей старшокласників.

Відповідно до мети вирішувалися такі завдання: порівняння особливостей розвитку емпатії (її форм та рівнів розвитку) в пересічних молодих людей та літературно обдарованих старшокласників; вивчення особ-

ливостей взаємозв'язку емпатії з літературним досвідом школярів та відповідними їх досягненнями.

Матеріали та методи. На сьогодні проведено багато досліджень, спрямованих на вивчення особливостей розвитку емпатії в онтогенезі. Однак, в переважній більшості, вони стосуються дитячо-підліткового віку. Дослідження емпатійності у юнацькому віці здійснюється в рамках міжособистісних стосунків та вибору й оволодіння майбутньою професією. Проблема розвитку емпатії літературно обдарованих старшокласників й досі залишається маловивченою.

Вік, в якому перебувають старшокласники (15 – 17-18 років) психологи відносять до раннього юнацького та описують особливості його протікання в цьому онтогенетичному періоді. Саме в цьому віці учні досягають високого рівня інтелектуального розвитку, розвиваються їх цілісний образ-Я та бажання до самопізнання й саморозвитку, школярі визначаються у своїх професійних планах. І досі залишається актуальною потреба у дружніх взаєминах з однолітками, однак при цьому переважає прагнення до повного розуміння та прийняття іншою людиною. Такі стосунки набувають особистісно-інтимного характеру. Це період якісного розвитку емоційної сфери особистості, естетичних почуттів, почуттів закоханості та кохання. Схильність старшокласників до романтики, до активного пошуку сенсу життя та свого життєвого призначення призводить до бажання спробувати себе в літературній творчості, або ж розвивати свої літературні здібності, якщо ці спроби були вдалими.

Всі перелічені вище характеристики мають свої наслідки в особливостях формування емпатії цього віку та дають можливість школяреві проявити свою найвищу емпатійність. В «ранньому юнацькому віці можна говорити про становлення емпатійності як вікової особливості особистості. В юнацькому віці емпатія стає інтегральною характеристикою особистості, в якій проявляється її ставлення до світу, людей і до власної особи» [5, с. 188].

Особливістю юнаків та юнок, які займаються літературною творчістю є й те, що в них є можливість транслювати свої емоційні переживання через написані ними художні твори. Якщо в пересічного школяра емпатійний процес закінчується на етапі вираження співчуття, співпереживання, в деяких випадках, наданні допомоги об'єктові емпатії, то в літературно обдарованого він має своє продовження. Через свої художні твори (об'єкт емпатійного процесу) вони здатні в майбутнього читача (суб'єкта емпатійного процесу), викликати емпатійне переживання відповідної форми (співчуття та співпереживання). Для молодого письменника, такий спосіб проєкції, може виступати як в ролі захисного механізму, якщо сприйнятий факт викликав раніше негативні емоції та почуття, так і в ролі пошуку «джерела натхнення»¹.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми переходимо до емпіричного дослідження емпатії як структурного компонента літературних здібностей.

¹ Натхнення – психологічний стан миття, який характеризується швидкоплинністю, розгалуженістю асоціацій, активізацією у відтворенні вражень, віртуозністю образотворення, вивільнення із підсвідомості інформації, сумірної із творчим задумом [1, с.122].

Дослідження особливостей розвитку емпатії старшокласників здійснювалося за допомогою методик «Тест на емпатію для підлітків та юнаків» [4] та «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» [3], на базі загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №26 та ліцею №25 ім. М.О. Щорса м. Житомира. Вибірка становила 49 учнів 9-11 класів, з яких 18 учнів 9-11 класів займаються літературною творчістю та мають відповідні досягнення та 31 учень 9-10 класів, які літературною діяльністю не займаються. *Дослідницькі гіпотези:* рівень розвитку емпатії в школярів, які займаються літературною діяльністю є вищим, порівняно з пересічними школярами; прослідковуються відмінності у показниках розвитку емпатії між групами досліджуваних школярів-початківців та школярів, які мають більший досвід літературної діяльності; існують відмінності в ієрархічній системі показників емпатії щодо її об'єктів (емпатів).

Результати та їх обговорення. Рівень розвитку літературних здібностей ми оцінюємо за двома критеріями: досягнення, які має досліджуваний в цьому виді творчості та досвід мають досягнення в цій області (є власні збірки літературних творів, перемоги в олімпіадах з діяльності. Відповідно вибірку складають учні з більшим досвідом літературної діяльності (більше 2 років), які української літератури, приймали участь в літературних конкурсах тощо) та школярі-початківці, які нещодавно почали займатися літературною діяльністю та мають ще не значні досягнення в цьому виді творчості (виступи перед однокласниками, друзями; розміщення власних творів на інтернет-сторінці тощо). Результативність діяльності виконує роль ідентифікатора обдарованої особистості. Проте, вважаємо за доцільне використовувати поняття «учень (школяр) з ознаками літературної обдарованості», оскільки навіть окремі високі психодіагностичні показники чи навіть визначні досягнення в цьому віці ще не інтегрувалися в особистісні структури та можуть бути ситуативними. Термін «пересічний» учень (школяр) використовуємо для означення особи, яка не проявляє літературних здібностей.

За результатами вивчення рівня розвитку емпатії за методикою «Тест на емпатію для підлітків та юнаків» Л.П. Журавльової були виявлені наступні тенденції: більшість школярів (66%), які займаються літературною діяльністю, мають середній рівень розвитку емпатії; у 22% досліджуваних проявляється низький рівень; по 6% учнів мають високий та дуже високий рівні розвитку емпатії. З дуже низьким рівнем емпатії та антиемпатією школярів не виявлено.

На наступному етапі дослідження вивчалися особливості старшокласників з різним рівнем розвитку літературних здібностей. Так, у школярів-початківців проявляється середній (44%) та низький (22%) рівні розвитку емпатії. Ієрархічна система їх середніх значень показників форм емпатії така: «Реальне сприяння» (5,0), «Індиферентність» (3,3), «Альтруїзм» (1,7), «Антиемпатія» (1,4), «Внутрішнє сприяння» (1,3), «Співпереживання» (1,1) та «Співчуття» (0,8). На підставі отриманих даних ми можемо говорити, що учні з невеликим досвідом літературної діяльності майже однаковою мірою проявляють реальне сприяння

та готовність надати допомогу об'єктові, який її потребує та байдужість, обирають стратегію невтручання, готові перекласти відповідальність за ситуацію на когось іншого. Школярі з ознаками літературної обдарованості мають вищі показники за рівнем розвитку емпатії: дуже високий та високий (відповідно, по 6%) та середній (22%). Не виявлено учнів із низьким, дуже низьким рівнем емпатії та антиемпатією. Щодо форм прояву емпатії, то спостерігаються така ієрархія середніх значень показників: «Альтруїзм» (4,8), «Реальне сприяння» (3,8), «Внутрішнє сприяння» (2,0), «Індиферентність» (2,0), «Співчуття» (1,3), «Співпереживання» (0,6) та «Антиемпатія» (0,6). Тобто, такі учні є більш чуйними та схильними проявляти свої емоції; є гарними співрозмовниками, здатні вислухати людину; активні, схильні до альтруїзму. Проте, їх надмірна емоційність може їм і заважати, вони потребують такої ж емоційної підтримки й від інших людей; на критику можуть реагувати досить емоційно та нестримано.

Схожі тенденції прослідковуються в показниках емпатії за методикою І.М. Юсупова. Рівень розвитку емпатії у школярів, які займаються літературною творчістю є дещо вищими: в 12% учнів-початківців спостерігається високий, в 53% – середній та 6% – низький рівні емпатії; учні з більшим досвідом літературної діяльності мають високий (12%) та середній (17%) рівні емпатії. Не виявлено учнів із дуже високим та дуже низьким рівнем емпатії (табл.1).

Щодо школярів, які не проявляють своїх літературних здібностей, то їх показники не надто відрізняються від показників учнів, які займаються літературною діяльністю. За методикою Л.П. Журавльової вони мають середній (60%), низький (20%), високий (14%) та дуже високий (6%) рівні емпатії. Методика І.М. Юсупова демонструє дещо нижчі показники: у 72% – середній рівень емпатії, у 24% – низький та 3% досліджуваних мають високий рівень розвитку емпатії. Також не виявлено учнів із дуже високим та дуже низьким рівнями емпатії (табл.1).

Достовірні відмінності виявлено між показниками в самій групі учнів, які займаються літературною діяльністю. Обрахування t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок [9] показало високу статистичну значущість ($p < 0,02$) відмінностей у показниках рівня розвитку інтегральної емпатії між групами досліджуваних школярів-початківців та школярів, які мають більший досвід літературної діяльності. Порівняння показників рівня розвитку загальної емпатії показало високу статистичну значущість ($p < 0,02$) між групами пересічних молодих людей та учнів з ознаками літературної обдарованості. Проте, ми спостерігаємо низьку статистичну значущість відмінностей у показниках рівня розвитку інтегральної (загальної) емпатії між групами пересічних молодих людей та учнів, в яких досвід літературної діяльності є невеликим ($p > 0,1$). Це можна пояснити віковими особливостями старшокласників (їх чутливістю, емоційністю, з деякими проявами максималізму у вимогах до себе та оточуючих людей) та можливою їх активністю в інших видах художньої творчості, яка вимагає прояву в них емпатійності.

Табл.1. Особливості розвитку емпатії старшокласників (у %)

Рівень розвитку літературних здібностей	Рівень розвитку емпатії										Інтегральне значення (\bar{x})	Загальне значення (\bar{x})	
	Дуже високий		Високий		Середній		Низький		Дуже низький				Антиемпатія
	Ж	Ю	Ж	Ю	Ж	Ю	Ж	Ю	Ж	Ю			
До 2-х років займаються літературною творчістю, досягнення не значні	0	0	0	12	44	53	22	6	0	0	0	29,54	50,00
Більше 2-х років займаються літературною творчістю, є досягнення	6	0	6	12	22	17	0	0	0	0	0	45,5	57,00
Не проявили свої літературні здібності	6	0	14	3	60	72	20	24	0	0	0	38,55	45,68

Примітка: Ж – результати дослідження за методикою «Тест на емпатію для підлітків та юнаків» Л.П. Журавльової; Ю – за методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (І.М. Юсупова)

На останньому етапі дослідження доводилась третя частина нашої гіпотези. Згідно результатів дослідження (табл. 2.) ієрархічна система середніх значень показників емпатії щодо її об'єктів (емпатів) в учнів, які займаються літературною творчістю, така: «батьки», «незнайомі, або малознайомі люди», «герої художніх творів», «тварини», «діти» та «літні люди».

Ієрархічна система середніх значень показників емпатійного реагування в пересічних школярів є дещо іншою: «батьки», «незнайомі, або малознайомі люди», «тварини», «діти», «герої художніх творів» та «літні люди».

Табл. 2. Показники емпатійного реагування старшокласників до різних об'єктів емпатії

Об'єкти емпатії	Середні значення показників за шкалами учнів, які займаються літературною творчістю (при $X_{max} = 15$)	Середні значення показників за шкалами пересічних учнів (при $X_{max} = 15$)
	Батьки	10,52941
Тварини	8,29412	7,86207
Літні люди	6,52941	5,48276
Діти	8,11765	7,62069
Герої художніх творів	8,70588	7,24138
Незнайомі або малознайомі люди	9,88235	8,27586

Як бачимо, відмінним в них є те, що високий рівень емпатії старшокласники, які мають досвід літературної діяльності, проявляють до героїв художніх творів, що і є очевидним, адже останні ними сприймаються як реальні персонажі. Окрім того, є відмінності і в кількісних показниках, цих двох груп, так в першій групі вони є дещо вищими.

Висновки. 1. Емпатія є інтегральною характеристикою особистості. Розвиток емпатії у ранньому юнацькому віці дає можливість літературно обдарованому учневі через літературну творчість проявити найвищу емпатійність. 2. Рівень розвитку емпатії в школярів, які мають значний досвід (більше двох років) літературної творчості та відповідні досягнення, є вищим, порівняно з пересічними школярами. 3. Існують достовірні

відмінності між показниками в самій групі учнів, які займаються літературною діяльністю. Так, школярі, які мають більший досвід літературної діяльності мають вищий рівень розвитку емпатії, в порівнянні зі школярами-початківцями. 4. Існують відмінності в ієрархічній системі показників емпатії щодо її об'єктів (емпатів) в творчих та пересічних школярів. Літературно творчі старшокласники проявляють вищу емпатійність не лише до реальних персонажів, а й до героїв художніх творів.

Перспективою подальших досліджень є розробка програми розвитку емпатії у старшокласників, що мають літературні здібності з метою розвитку їх творчості.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоус П.В. Психологія літературної творчості: навч. посіб. / П.В. Білоус. – К.: Академвидав, 2014. – 216с. – (Серія «Альма-матер»).
- Гречуха І.А. Дослідження розвитку літературних здібностей та обдарованості в ранньому юнацькому віці / І.А. Гречуха // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. – Випуск 11. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 311-318.
- Діагностика рівня полікомунікативної емпатії (І.М. Юсупов) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии, 2002. – С. 153-156.
- Журавльова Л.П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці / Л.П. Журавльова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: збірник / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 31(55). – С. 154-161.
- Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія / Л.П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328с.
- Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силівич Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608с.
- Кульчицкая Е.И., Моляко В.А. Сирень одаренности в саду творчества / Е.И. Кульчицкая, В.А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 316с.
- Платонов К. К. Проблемы способностей / Константин Константинович Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312с.
- Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: ООО «Речь», 2000. – С. 332.

10.Чепелева Н.В. Розуміння та інтерпретація особистісного досвіду у контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія». – Випуск 12. – 2009. – С. 8-20.

11.Ягункова В.П. Формирование компонентов литературных способностей у школьников V класса / В.П. Ягункова // Вопросы психологии способностей. Сборник статей / Под ред. В.А. Крутецкого. – М.: Педагогика, 1973. – С. 175-214.

REFERENCES

1. Bilous P.V. Psy`xologiya literaturnoyi tvorchosti: navch. posib. / P.V. Bilous. – K.: Akademvy`dav, 2014. – 216s. – (Seriya «Al`ma-mater»).
2. Grechuxa I.A. Doslidzhennya rozvy`tku literaturny`x zdibnostej ta obdarovanosti v rann`omu yunacz`komu vici / I.A. Grechuxa // Aktual`ni problemy` psy`xologiyi: Zbirny`k naukovy`x prac` Insty`tutu psy`xologiyi imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrainy`. Tom VI: Psy`xologiya obdarovanosti. – Vy`pusk 11. – Ky`yiv-Zhy`tomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – S. 311-318.
3. Diagnostika urovnja polikommunikativnoj jempatii (I.M. Jusupov) / Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manujlov G.M. Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp. – M., Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2002. – S. 153-156.
4. Zhuravl`ova L.P. Diagnosty`ka empatiyi ta yiyi form u pidlitkovomu ta yunacz`komu vici / L.P. Zhuravl`ova // Naukovy`j chasopy`s Nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni M.P. Dragomanova. Seriya 12: Psy`xologichni nauky`: zbirny`k / M-vo osvity` i nauky` Ukrainy`, Nacz. ped. un-t im. M. P. Dragomanova. – K. : Vy`d-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2010. – Vy`p. 31(55). – S. 154-161.
5. Zhuravl`ova L.P. Psy`xologiya empatiyi: Monografiya / L.P. Zhuravl`ova. – Zhy`tomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. – 328s.
6. Kostyuk G.S. Navchalno-vykhovnyi protses i psichichni rozvytok osobystosti / Gry`gorij Sy`lovych Kostyuk. – K.: Rad. shkola, 1989. – 608s.
7. Kul'chickaja E.I., Moljako V.A. Siren' odarjonnosti v sadu tvorcestva / E.I. Kul'chickaja, V.A. Moljako. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I.Franka, 2008. – 316s.
8. Platonov K. K. Problemy sposobnostej / Konstantin Konstantinovich Platonov. – M.: Nauka, 1972. – 312s.
9. Sidorenko E.V. Metody matematicheskoy obrabotki v psihologii / E.V. Sidorenko. – SPb.: OOO «Rech», 2000. – S. 332.
10. Chepelyeva N.V. Rozuminnya ta interpretaciya osoby`stisnogo dosvidu u konteksti psy`xologichnoyi germenevty`ky` / N.V. Chepelyeva // Naukovi zapysky`. Seriya «Psy`xologiya». – Vy`pusk 12. – 2009. – S. 8-20.
11. Jagunkova V.P. Formirovanie komponentov literaturnyh sposobnostej u shkol'nikov V klassa / V.P. Jagunkova // Voprosy psihologii sposobnostej. Sbornik statej / Pod red. V.A. Kruteckogo. – M.: Pedagogika, 1973. – S. 175-214.

The investigation of features of empathy development in literary gifted senior pupils

L. P. Zhuravlova, I. A. Hrechuha

The article describes the features of empathy development and its place in the structure of the literary abilities of senior school pupils. Early adolescence is characterized as a favorable period for the development of penchant for empathy. The approaches of Russian scientists on the study of the structural components of literary abilities are analyzed. The results of the empirical study of the features of the empathy development (its types, levels of the development and the objects that cause the empathic response) of the ordinary and senior school pupils with signs of literary endowments are described.

Keywords: *empathy, penchant for empathy, literary abilities, early adolescence.*